

O analiză morfologică a fundamentelor libertății

Actualitatea și importanța unor teme de ordin social reprezintă atracții irezistibile pentru discursul și dialogul politic, ca și pentru demersul științific. Faptul nu constituie însă un avantaj în ceea ce privește realizarea obiectivității necesare, cu atât mai puțin când problematica este încărcată de elemente afective și intră în disputele jocului politic, reclamând o delimitare a perspectivelor de analiză.

Dintre noțiunile cu semnificație socială, LIBERTATEA este una dintre cele mai des invocate. De fapt, ea a constituit un element diriguitor pentru întreaga istorie a omenirii, câștigând noi dimensiuni și valențe pe măsura evoluției societății omenestii. Afirmarea este susținută de forța uriașă de motivare pe care dorința de libertate, de cât mai multă libertate, a avut-o și o are pentru participarea oamenilor la diferite mișcări sociale.

Nu intenționăm aici și acum o analiză specifică livrescă, de inventariere sistematică a diferitelor concepții prin apelul la autori și lucrări de referință în domeniu, ceea ce ar corespunde pretențiilor unui tratat. Scopul acestor reflecții este unul mult mai modest, acela de a releva câteva aspecte ale libertății și fundamentele ei în societatea contemporană de la sfârșitul mileniului al doilea. Pentru început se impun, credem, unele referiri de ordin mai general, asumându-ne riscul unor simplificări, inerente în condițiile de față, dar care sînt necesare pentru realizarea analizei de tip morfologic pe care ne-o propunem, de a identifica orientările existente în cadrul societății civile românești.

Se poate aprecia faptul că „problema libertății” s-a ivit din momentul în care unii oameni, individual sau în grup, au ajuns în stare de dependență personală față de alți oameni. Conștiința libertății apare la ființele desprinse de animalitate, care au trecut de la starea strict naturală la una incipient socială. Aceste ființe au început să reflecteze asupra sensului vieții lor în strînsă legătură cu apariția și înmulțirea cazurilor de violență și/sau dominație a unor oameni asupra altora. Multiple au fost formele prin care oamenilor le-a fost limitată sau suprimată libertatea: de la prizonierul ce a pierdut o luptă, la marea masă a sclavilor; de la țăranul ce devine dependent de un stăpîn, la întregi clase și categorii sociale sau națiuni supuse agresiunii din partea celor ce exercită puterea de tip despotic, dictatorial. Evident nu poate fi vorba numai de absența libertății pentru unele persoane și colectivități, respectiv prezența acesteia, ci și anumitele grade de intensitate în garantarea și exercitarea ei. În condițiile dependenței personale oamenii veneau pe lume cu un statut dinainte precizat ca ființe libere sau nelibere — în funcție de situația părinților lor. Dar omul putea să-și piardă libertatea și în decursul vieții sale, fie individual, fie o dată cu colectivitatea din care făcea parte. Libertatea se putea însă și câștiga, deși în condiții grele, prin luptă, adesea cu jertfe. Aici se concentrau speranțele celor care năzuiau spre libertate. Întreaga

istorie poate fi analizată ca un proces amplu al eforturilor depuse de oameni pentru cîștigarea, menținerea și exercitarea libertăților lor. Într-adevăr, în decursul timpului steagul libertății a adunat și continuă să adune în jurul său mari mase de oameni de condiții economice, sociale și culturale diferite, dar pe care îi animă un simțămînt comun. Istoria este presărată cu nenumărate exemple, dintre care unele adevărate răscoale sau revoluții, de cîștigare a libertății, mai exact a unor anumite libertăți în funcție de raporturile existente între forțele aflate în conflict. Cu cît agresiunea și limitările au fost mai puternice și mai odioase, cu atît revendicările libertății s-au dovedit a fi mai vehemente, chiar dacă au existat și lungi perioade de relativă acalmie, de fapt perioade de acumulare a nemulțumirilor. Procesul nu a fost liniar, continuu ascendent, el nu a fost nici perfect cumulativ, în sensul că ceea ce s-a obținut la un moment dat să rămînă ca un bun cîștigat pentru generația respectivă, ca și pentru cele următoare, s-au înregistrat nu numai perioade de stagnare, ci și unele de regres.

Problematica libertății umane necesită a fi privită din perspectiva a două planuri : cel al *ideilor* (al concepțiilor) și cel al *realității concrete*. Ideile despre libertate privesc nivelele societății civile, ale activităților politice și ale teoriilor științifice. După cum, planul realității concrete are în vedere libertățile efective ale indivizilor, diferitelor colectivități etnice și sociale, națiunilor, țărilor, comunităților umane în ansamblul lor.

Renașterea, apoi secolul luminilor au înscris ideea de libertate în rîndul principiilor fundamentale ale organizării și funcționării angrenajului social. De atunci și pînă în prezent s-au înregistrat evoluții semnificative în ceea ce privește conturarea unor concepții generale în legătură cu drepturile și libertățile umane. Progrese importante s-au înregistrat și în domeniul asigurării efective a unor libertăți, cu diferențe de la o societate la alta și de la un grup la altul în cadrul aceleiași societăți. Au fost înlăturate aproape în totalitate formale dependenței personale de tipul sclaviei, robiei etc. Acestea, respinse în numele celor mai elementare drepturi și libertăți umane, mai pot exista doar ca forme mascate, eventual în unele zone izolate ale planetei. Cu toate acestea, cîștigarea unei libertăți reale de către toți oamenii este departe de a se fi realizat, dacă am avea în vedere elementele de ordin fundamental înscrise în Declarația universală a drepturilor omului, în alte documente internaționale ; libertatea de gîndire și de conștiință, de opinie și de exprimare, de întrunire și de asociere, de circulație liberă și de alegere a reședinței, ca și a unor drepturi inalienabile de participare la conducerea treburilor publice și de îndeplinire a unor funcții în acest domeniu, drepturile la muncă și la alegerea liberă a acesteia, la proprietate — individuală și colectivă, la un nivel de viață suficient, demn, la educație, odihnă și la timp liber, etc. Numai prin investigație concretă s-ar putea determina cu exactitate gradul de acord dintre prevederile de acest tip și realitățile existente într-o țară sau alta în exercitarea efectivă a libertăților de către toți cetățenii. O altă problemă a cercetării se referă la analiza de tip morfologic a orientărilor și pozițiilor exprimate în cadrul unei societăți în legătură cu semnificația pentru oameni a noțiunii de libertate.

La primul aspect enunțat, o confruntare fie și sumară, deși date există, atestă faptul că în nici o societate prezentă, chiar și în cele mai dezvoltate, nu se satisfac în totalitate aceste cerințe și pentru întreaga populație, fiecare avînd un drum mai lung sau mai scurt de străbătut pentru realizarea celor convenite de comun acord. De aici și apariția unor tendințe de a se limita sfera drepturilor și libertăților umane la elementele de ordin politico-juridic și religios, distingîndu-le de cele de natură socială, economică, educativă, culturală, de învățămînt etc. Care ar fi doar „simple probleme”, deci nu elemente fundamentale. Dintr-un alt unghi de vedere, procesul de care aminteam nici nu se va încheia vreodată, datorită faptului că dorința oamenilor de cît mai multă libertate este permanentă. Evident, urgența constă în satisfacerea drepturilor fundamentale și asigurarea exercitării libertăților individuale și colective, dar dinamica socială aduce în atenție și alte probleme ce trebuie rezolvate.

De-a lungul timpului au evoluat concepțiile oamenilor, ceea ce a condus la noi revendicări din partea celor care se bucurau deja de anumite libertăți. Se poate susține cu toată tăria faptul că despre libertate nu se poate vorbi la modul absolut, ea este garantată, dar mai ales se exercită într-un anumit grad. În prezent nu mai funcționează principiul „totul sau nimic”. De regulă, planul concretului rămîne cu mult în urma celor înscrise în documentele elaborate pe plan național și internațional, și cu atît mai mult față de diferitele concepții și poziții exprimate în cadrul societății civile. Tensiunile dintre aceste planuri, cu sfere diferite de cuprindere, dau naștere la conflicte care determină acțiuni în vederea realizării unei anumite concordanțe, prin lărgirea domeniului de exercitare a libertăților.

Se observă cu ușurință că permanența ideii de libertate în istoria omenirii nu înseamnă cituși de puțin a avea aceeași semnificație. Conștiința și năzuința spre libertate au întotdeauna un conținut specific mai mult sau mai puțin dependent de ceea ce s-a realizat deja — date de interesele, aspirațiile și acțiunile concrete ale oamenilor, de contextul social al vieții lor. Nu numai oamenii din epoci distincte, ci și aceia aparținînd aceluiași timp istoric își imaginează libertatea în moduri diferite, și nu este vorba doar de diferențieri pe generațiile ce conviețuiesc împreună — tineri, adulți, vîrstnici —, nici de grupările macro-sociale, ocupaționale sau în funcție de nivel cultural, ceea ce denotă condiționările și determinările multiple ale acestui fenomen social. Așa cum se observă, cei care doresc și luptă pentru obținerea libertății nu au nici ei în mod obligatoriu aceleași idei. Ralierea în jurul unui obiectiv comun nu înseamnă monolitism, oamenii vin cu propriile lor imagini, iar rezultatele pot să satisfacă într-o anumită măsură sau deloc așteptările unora sau ale altora.

Cantonarea în trecut, ignorîndu-se realitățile existente la un moment dat și așteptările oamenilor, încercările de limitare a revendicărilor prin apelul la diferite cerințe înscrise în documente și reglementări nu sînt în măsură să oprească evoluția concepțiilor despre libertate și nici să stăvilească lupta pentru asigurarea acesteia. În fapt, pentru societatea civilă, normele respective au menirea să permită o dezvoltare pe mai departe și nu îngrădirea acesteia. Garanțiile, drepturile și libertățile trebuie extinse în acord cu evoluția proceselor sociale, cu revendicările populației. Achizițiile din trecut devin punct de sprijin al acestor acțiuni. Istoria nu se

oprește în loc nici în fața celor mai remarcabile realizări, întotdeauna mai trebuie cucerit ceva în domeniul libertății umane fie prin adâncire, fie prin implicarea de noi domenii și colectivități, ce au o situație defavorizată în raport cu altele etc.

Pentru cercetarea științifică rămâne ca o problemă de explicat cum se formează concepțiile oamenilor, cum ajung ei să creadă ceva și care sînt mecanismele prin care au loc schimbările din conștiința lor. Pe o astfel de bază generală s-ar putea răspunde mai exact și la multe întrebări referitoare la concepțiile despre libertate și evoluția lor. Cel mai adesea se relevă doar rezultatele procesului de modelare umană, prin socializare și educație, contact social, acțiunea mijloacelor de informare în masă, autoinstruirea etc., fără a se putea identifica dialectica acestuia, datorită complexității, a duratei considerabile de desfășurare, a acțiunii diverșilor factori sociali și psihologici, răspunsului specific pe care omul îl are față de stimulii care acționează asupra sa, a percepției diferențiate a uneia și aceleiași realități etc.

În societatea românească de azi se constată un atașament profund al populației față de principiul libertății umane. În același timp, se observă existența unui evantai de puncte de vedere cu privire la libertate, căile asigurării și modalitățile exercitării acesteia. Evident nu întotdeauna avem de-a face cu elaborări teoretice explicite din partea fiecărei persoane. Semnificațiile se deduc și din atitudini, comportamente, iar uneori declarațiile sînt destinate nu a releva poziția personală, ci de a o masca.

Pentru început, vom identifica orientarea unei mari părți a populației în a înțelege libertatea ca pe un mod de existență și afirmare a personalității umane. Exercițarea plenară a libertăților umane individuale și colective este posibilă în condițiile asigurării unor parametri optimi pentru ansamblul elementelor ce au o influență specifică asupra procesului. Importanța deosebită a principiului libertății umane nu îndreptățește, pentru cei mai mulți, ideea că el ar fi singurul în funcție de care se structurează viața socială. Concepția monistă nu este în măsură să furnizeze o explicație satisfăcătoare asupra complicatului mecanism social. Este necesar să fie avute în vedere o serie de fundamente ale exercitării libertății cum ar fi garanțiile: *juridice*, de recunoaștere explicită și de creare a cadrului de manifestare; *politice*, de organizare democratică a activităților în stat; *economice*, prin asigurarea de condiții demne de muncă și existență pentru toți cetățenii, șanse egale de afirmare, promovare în funcție de capacități și rezultate; asistență pentru categoriile defavorizate; *sociale*, acceptarea generală a sistemului de valori și norme de conviețuire socială, realizarea unei coeziuni și integrări optime a indivizilor în societate; *culturale*, șanse egale de acces la învățămînt, educație și cultură, pregătire profesională pentru întreaga populație.

O serie de poziții ce se afirmă în legătură cu accepția noțiunii de libertate au un pronunțat caracter de unilateralitate. Detașăm punctele de vedere prin care se susține posibilitatea unei libertăți absolute a individului. Astfel de poziții extreme sînt adesea însoțite de comportamente ^vnarhice. Ele pot ușor deschide calea unor rezolvări de tip elitist sau ^ahîr dictatorial a problemicii conducerii politice. În fapt ele nu conduc

la afirmarea libertăților pentru toți cetățenii și la îngustarea lor până la anulare.

Alte limitări ale libertății provin din incorporarea principiului monarhic, fie și a celui constituțional, în structura de funcționare a mecanismului social, când o persoană, căreia i se atribuie sau i se acceptă drepturi suplimentare, este ridicată deasupra tuturor celorlalte.

Limitări ale libertății umane sînt formulate și prin rezolvarea defectuoasă a raportului individ-societate. Pornind de la faptul că societatea nu este simpla sumă a indivizilor ce o compun se trage concluzia falsă că ea ar fi superioară acestora. În acest fel drepturile și libertățile umane sînt subordonate unor structuri grupale și/sau macrosociale. În cazul acestor orientări se manifestă doze mari de demagogie cu scopul de a acoperi decalajul imens dintre modelul plin de promisiuni și realitatea condițiilor precare în care trăiește cea mai mare parte a populației.

În fine se poate identifica și o altă sursă de limitare a libertăților umane. Ea se originează în concepțiile religioase. Prin sinceritatea sentimentelor lor toți credincioșii trebuie să se bucure de respectul celor din jur, manifestîndu-se înțelegere și toleranță reciprocă. Aici nu ne preocupă însă analiza fenomenului religios, vom consemna doar implicațiile asupra concepțiilor despre libertate. Prin credința în supranatural se constituie o instanță superioară, neafectată de interese, slăbiciuni și patimi umane, generatoare de valori și norme sociale relativ stabile cu rol de integrare și de suport moral pentru individ, ale cărui gânduri, atitudini și comportamente trebuie să se conformeze cerințelor respective.

În raport cu cele consemnate anterior, se exprimă pe drept cuvînt opinii potrivit cărora domeniul libertății umane trebuie teoretizat dintr-o perspectivă largă, atotcuprinzătoare. În acest context, se subliniază faptul că libertățile individului nu se pot subordona nici unui element prin care să nu se înțeleagă reciprocitate (determinat deci de exercitarea libertății de către ceilalți). Nici un aspect de altă natură fie el uman, social sau exterior vieții sociale nu poate fi îndreptățit de a contribui cu ceva la limitarea exercitării libertăților de către fiecare persoană în cadrul societății.

Desigur există și limitări ale libertății, dar ele provin din interiorul sistemului analizat, din necesitatea respectării drepturilor și libertăților celorlalți, de respectarea moralei, a ordinii publice, a cerințelor procesului democratic cu pluralitate de opinii, orientări și interese umane. Aceste limitări se concretizează prin sistemul de autocontrol și de control social.

În primul caz este vorba de obișnuințe, calitatea percepțiilor realității, puterea de discernămint, sistemul propriu de valori, nivel de cultură, tip de personalitate, experiența de viață, iar în cel de al doilea caz apar obiceiurile, normele sociale, organizațiile, instituțiile, opinia publică etc. Toate acestea, precum și altele neenumerate aici au rolul de a exercita o influență asupra comportamentului uman. Prin valorile lor, elementele respective pot conduce la extinderea limitelor de manifestare a unor libertăți, sau dimpotrivă, le pot restringe.

„Rezolvarea” de tip unilateral a raportului individ-societate nu este de natură să confere o bază adecvată pentru abordarea problematicei

libertății umane. În mod real, oamenii nu pot fi luați izolat, desprinși de societatea în care trăiesc, de grupurile din care fac parte, asemenea unor piese dintr-un angrenaj. Ei nu pot exista decât în cadrul societății. După cum nici aceasta din urmă nu există decât în condițiile existenței indivizilor umani vii. Totuși societatea nu se reduce la simpla însemnare a indivizilor, este mai mult decât atât. Deci nu pot fi substituite cele două elemente și în primul rînd nu pot fi neglijați oamenii, satisfacerea intereselor lor nu se realizează automat prin rezolvările de la nivel global.

Nu este considerată îndreptățită acceptarea unei subordonări de orice fel între diferenții subiecți ai libertăților umane, fie aceștia indivizi sau grupuri și colectivități, în sensul limitării posibilităților de manifestare și afirmare. Sint prezente însă anumite procese de condiționare și influențare reciprocă: exercitarea libertăților de către o persoană aparținînd unui grup etnic sau social este dependentă de libertățile de care se pot bucura acele grupuri. Este însă de domeniul evidenței că nu poate fi vorba de manifestarea libertăților umane în cadrul diferitelor colectivități și grupuri dacă nu se asigură acestea pentru fiecare individ în parte.

Anumite poziții întîlnite se particularizează în funcție de modul în care se concepe raportul libertății umane cu alte principii și elemente ale vieții sociale. Un exemplu de acest tip, care polarizează opiniile, se referă la cuplul *libertate — dreptate socială*. Pentru unele orientări principiul libertății are prioritate absolută, el fiind singurul în măsură să conducă la o bună structurare a relațiilor sociale. Alte orientări atribuie principiului dreptății sociale o îndreptățire similară celui de libertate, considerînd că în afara realizării unei echități adecvate însăși libertatea își pierde semnificația. Imaginea conflictuală a raportului libertate — dreptate socială, cu subordonarea unui principiu față de celălalt, nu este în măsură să constituie un model viabil de organizare socială, mai ales în condițiile în care fiecare din cele două au mulți aderenți. Cu toate acestea orientările unilaterale există. Cei care singularizează principiul libertății susțin că orice încercare de realizare a dreptății sociale reduce din domeniul de manifestare a libertății. Or, dacă libertatea este singura care contează, iar realizarea ei necesită un preț, fie și cel care afectează dreptatea și echitatea socială, el trebuie plătit, este sacrificiul ce trebuie făcut. Se poate observa că aici avem de-a face cu o poziție exclusivistă, a libertății nelimitate. Multe din programele sociale au prevăzut și realizat în parte o anumită concordanță între cele două principii care nu sînt conflictuale prin esența lor, ci ca urmare a unor evoluții sociale specifice.

O problemă strins legată de cea anterioară se referă la *rolul proprietății* în asigurarea libertății umane. Și aici se manifestă poziții contradictorii, ajungîndu-se în final să se justifice o rezolvare sau alta a raportului libertate — dreptate socială.

Mai întîi vom observa că se pleacă de la o constatare comună. Persoanele care se bucură de o anumită avere au reale posibilități de manifestare în viața socială. Ele au, totodată, securitate în raport cu schimbările și crizele de natură economică, politică etc. Concluzia pe care o trag unii de aici este aceea potrivit căreia exercitarea libertății se asociază în exclusi-

vităte cu dreptul la inițiativă și proprietate particulară. Orice limitare ar afecta însăși libertatea, iar eventualele eșecuri sînt imputabile celor în cauză. Pe de altă parte, se observă că o parte importantă din populație nu este posesoarea unor averi suficiente în măsură să le garanteze exercitarea libertăților. Ar fi cel mult o libertate potențială, dacă s-ar putea imagina așa ceva, în așteptarea ca fiecare individ să acumuleze suficientă avere. Cert este faptul că în lipsa unei averi cît de cît importante omul este mai mult expus riscurilor vieții, crizelor care se manifestă în societate. Oricît de avansate și complete ar fi programele sociale, ele nu pot compensa pierderea locurilor de muncă de către cei care devin victime ale diferitelor conjuncturi economice. Desigur există și riscul pentru proprietar, dar dependența individului de locul său de muncă se dovedește a afecta exercitarea libertăților. Rezolvarea care se impune pentru mulți oameni este aceea de a se asigura o anumită participare la proprietate a întregii populații. Argumentul major al unei economii mixte, în care să coexiste proprietatea privată cu forme ale proprietății colective de tipul participației, asocierii, sector public etc., constă în sporirea garanțiilor exercitării libertăților de către întreaga populație. Contraargumentele față de această orientare sînt de natură ipotetică, bazate pe presupunerea că o economie mixtă nu ar putea fi eficientă.

Desigur pentru a se determina o bună funcționare a întregului sistem economic este necesară punerea în mișcare a multor elemente care se referă la un sistem eficient de stimulare a inițiativei, performanței și creativității, perfecționarea organizării și conducerii, este nevoie de capital și de muncă, plătite pe măsura rezultatelor obținute.

Confruntările de opinii asupra direcțiilor de evoluție ale economiei românești vor fi acerbe în viitoarea perioadă. Un anumit consens există totuși. El se referă la necesitatea realizării unei economii eficiente ca mijloc de asigurare a bunăstării generale. Diferențele apar atunci cînd este vorba de transformările necesare, dar și asupra a însăși obiectivelor economice urmărite. Întregul proces va trebui realizat cu participarea și acordul tuturor celor interesați și afectați de schimbări.

În formularea unor opțiuni viabile se pornește de la largă audiență pe care o au principiile libertății și ale dreptății sociale în rîndul populației. Se are în vedere, de asemenea, siguranța socială pe care o conferă proprietatea sub toate formele ei, corelat cu faptul că proprietatea privată nu poate acoperi toate cerințele, foarte mulți oameni rămînînd în afara ei, dar dependenți de ea, ceea ce le afectează starea economică și le diminuează exercitarea nestingherită a libertății. La un efort egal pe care îl depun oamenii este de așteptat să se obțină și rezultate asemănătoare. De aici necesitatea unui sistem echitabil de impozit pe venituri, pentru a preveni acumularea de putere economică dincolo de contribuția directă a fiecărui individ la crearea de bunuri materiale și spirituale. În același timp, existența unui important sector public cu participare de masă, cu activitate eficientă și rentabilă în toate ramurile economice, va fi în măsură să impună rezolvări optime în diferite situații de criză. Prin urmare îmbinarea inițiativei și proprietății private menținută la dimensiuni acceptabile în industria mică, agricultură și servicii, cu marea proprietate publică sub diferite forme ar reprezenta soluția pentru situația economiei româ-

nești. Atașamentul față de principiile libertății și ale dreptății sociale conduce și el la acceptarea unei economii mixte.

Revenind la analiza punctelor de vedere exprimate în legătură cu ideea de libertate subliniem faptul că profesarea unor concepții diferite, unele dintre ele aflate în opoziție și chiar de negare reciprocă, nu trebuie să surprindă. Aceasta este situația întâlnită în cazul tuturor conceptelor sociale, când este imposibilă instituirea unei semnificații unice pentru toți oamenii. Ceea ce surprinde este pretenția unora de a absolutiza propriul punct de vedere și mai ales intoleranța față de opiniile celorlalți. Or, în condițiile diversității și ale adevărului relativ dialogul este de neînlocuit. Treptat, pe această bază se poate ajunge și la semnificații cu un grad general de acceptare. Fără a fi neapărat unanimitate pe toate planurile se va putea totuși distinge un domeniu al consensului, iar pentru alte domenii rămase în dispută se vor constitui curente de opinie, după cum, vor continua să se exprime opinii individuale, emise într-un cadru democratic, cu sentimentul deplinei responsabilități sociale.

Dincolo de aceste poziții mai mult sau mai puțin îndreptățite, dar exprimate cu bună credință, sînt de neacceptat exclusivismele.

În judecarea gradului de întemeiere a unei opinii sau a alteia intervin, desigur, și multe aspecte de ordin subiectiv. Dacă la acestea se adaugă însă lipsa de responsabilitate se ajunge la susținerea de poziții aberante, ceea ce poate aduce mari prejudicii celorlalți oameni, bunei desfășurări a vieții sociale. Pentru obținerea unei întemeieri obiective se apelează la criteriul majorității, la gradul de răspundere a unei opinii. Este de observat totuși faptul că acest criteriu nu are o valabilitate generală pentru acceptarea justeței unei idei, a unei opinii. Este pe deplin îndreptățit ca oamenii să acționeze în funcție de ceea ce cred ei că este bine. Acceptarea principiului majorității este o dovadă a funcționării democrației, dar numai una dintre aceste dovezi, cealaltă o reprezintă respectul față de pozițiile minoritare, dacă și ele admit regulile democrației. Din perspectiva analizei noastre vom evidenția faptul că se poate accepta numai cu rezerve atotputernicia principiului majorității. Nu este îndreptățit să credem că oamenii nu ar putea greși în proporție de masă, adevărul neputînd fi decis prin vot. O altă problemă care apare se referă la faptul dacă fiecare om își formulează opiniile pe baza unui proces de analiză profundă a situației și dacă ia în considerare în mod lucid și responsabil consecințele poziției lui, atît pentru el cît și pentru ceilalți semenii ai săi. În legătură cu acest ultim aspect se conturează și un alt criteriu de judecare a întemeierii unei opinii în vederea acceptării sau respingerii ei și anume efectele pe care le poate avea prin punerea ei în operă, modul în care va influența evoluția vieții sociale și dacă „efectele” sînt dezirabile și pentru cine. La acest nivel transpare în mai mare măsură legătura dintre opinia exprimată și eventualele interese urmărite de autorul ei. Așa cum se știe însă orice prognoză are un anumit grad de incertitudine.

Confuziile se accentuează cînd opiniile respective sînt emise în cadrul disputei politice, prin mascarea intereselor urmărite și o informare incompletă sau deformantă. Unele dintre aceste dificultăți de analiză și interpretare nu pot fi surmontate în totalitate nici printr-un demers științific foarte riguros. Apoi nu trebuie pierdut din vedere faptul că

prin trecerea timpului semnificația unor idei și acțiuni se modifică. Nu tot ceea ce la un moment dat a părut a avea deplină întemeiere (justificare) își menține această apreciere de-a lungul timpului în legătură cu același moment, intrat de acum în trecut, după cum, alte aspecte, care la timpul respectiv au fost considerate neadecvate sau false, pot să-și releve temeinicia.

În finalul demersului analitic menționăm faptul că în lipsa unor cercetări amănunțite și a unor rezultate perfect controlabile multe din referirile ce se pot face au un statut de provizorat. Încercarea de evidențiere a orientărilor populației în legătură cu semnificația libertății și fundamentele exercitării ei în societatea de azi conduce la anumite tipologii și delimitări, care, în acest stadiu, nu pot fi determinate strict cantitativ.

Este indubitabil faptul că ideile oamenilor despre libertate, ca și despre alte elemente strâns legate de aceasta, cum ar fi democrația, dreptatea și echitatea socială etc., se constituie în cadrul unei concepții generale, pe care o au referitoare la natura umană și a socialului, la mecanismele de funcționare ale societății. Ideile privind libertatea se înscriu într-un sistem conceptual mai mult sau mai puțin elaborat, dar prezent la fiecare persoană. Se pare că nivelul de instrucție și de cultură politică influențează mai degrabă formele de exprimare, articulațiile și fundamentarea explicativă și mai puțin conținutul efectiv al ideilor, semnificația atitudinilor și comportamentelor, ceea ce ar trebui verificat prin cercetare concretă.